

TRANSNACIONALNE IN TRANSKULTURNE PRVINE V POETIKI MILENE MERLAK DETELA

Megi Rožič

Raziskovalni center za humanistiko, Nova Gorica

UDK 821.163.6(436).09Merlak Detela M.

S teboj hočem govoriti
kot človek s človekom,
zato ne glej vstran.
(Merlak Detela 1997: 132)

Prispevek v okviru teoremov feministične teorije, kulturnih študij in migracijskih teorij predstavi analizo literarnega opusa Milene Merlak Detela z vidika preseganja tradicionalnih konstruktov, vezanih na koncepte meja, nacionalne in etnične pripadnosti ter kulture. Tovrstno dožemanje je pogojeno z migrantsko izkušnjo avtorice ter njenim aktivnim vključevanjem v dva nacionalna in kulturna imaginarija. Obravnavana poetika na subverziven način presega koncepte o fiksnih identitetah ter rigidnosti meja, nacionalnosti, etničnosti in kulture.

Milena Merlak Detela, poetika, transnacionalnost, transkulturnost, migrantska književnost

Within the framework of feminist theory, cultural studies and migration theories, the article presents an analysis of Milena Merlak Detela's literary work, from a perspective that goes beyond traditional constructs relating to the concepts of borders, nationality, ethnic origin and culture. This type of perspective is conditioned by the migrant experience of the author and her active involvement in two national and cultural imaginaries. In a subversive way, her poetics transcended the concepts of fixed identities, the rigidity of borders, nationality, ethnicity and culture.

Milena Merlak Detela, poetics, transnationality, transculturality, migration literature

Uvod

V prispevku bo predstavljena analiza literarnega opusa Milene Merlak Detela z vidika odmika od tradicionalnega pojmovanja konceptov meja, narodnosti, etničnosti in kulture. Ti odmiki bodo vzročno povezani z avtoričino izkušnjo migracije kot tisto, ki povzroči odtujitev od ustaljenih vzorcev in nudi širšo perspektivo gledanja. V analizo bodo vključene vse avtoričine zbirke poezije in lirične proze, izdane v slovenskem jeziku ali dvojezično, v slovenskem in nemškem jeziku.¹ Teoretična podlaga za

¹ *Sodba od spodaj* (1964), *Beseda brez besede* (1968), *Skrivnost drevesa* (1969), *Zimzelene luči* (1976), *Kaj je povedala noč* (1985) ter izbor poezije in lirične proze *Svet svitanja* (1997).

analizo bodo koncepti feministične teorije, kulturnih študij in migracijskih teorij. Izbrani teoremi bodo služili za razumevanje sodobnih, fluidnih identitet in njihove formacije, subverzivnega pojmovanja meja, narodnosti, etničnosti in kulture v obravnavani literaturi ter povezave razvoja tovrstnega nekonvencionalnega pojmovanja z izkušnjo migracije.

Teoretični okvir feminističnega diskurza bo vključeval teoriji Rosi Braidotti s teoretičnim delom *Nomadic Subjects* (1991) in Susan Stanford Friedman z delom *Mappings Feminism And Cultural Geographies of Encounter* (1998). Teoretičarki izpostavljata kompleksno in spremenljivo naravo identitet v sodobnem svetu, izrazito zaznamovanem s tranzicijo in globalizacijo. Takšna stvarnost namreč zahteva mobilizacijo razlik, deteritorializacijo socialnih identitet, oporeka ekskluzivizmu državljanstva in hegemoniji nacionalnih držav. Teoretičarki stremita k iskanju univerzalne in odprte oblike feminizma, ki se odmika determinizmu in je odprta za kompleksnost. Rosi Braidotti želi s svojim konceptom t. i. nomadskega subjekta preseči dualistični koncept falocentrizma ter ukiniti omejitve rase, razreda in spolnih praks. Njen nomadski subjekt predstavlja sodobno entiteto, ki je neenotna, spremenljiva. Tako fluidno zastavljena identiteta je v nenehnem procesu spreminjanja, podvržena transformacijam, razvito ima kritično zavest, upira se umeščanju v družbeno kodirane načine mišljenja, dekonstruira predpostavke o fiksnih identitetah in kategorijah ter oporeka izključujočim dualizmom. Subjekt s tako zastavljeno identiteto ni zamejen, meje zlahka prehaja, ciklično in ritmično prehaja tudi obdobja (Braidotti 1994).

Susan Stanford Friedman univerzalistični koncept nomadskega subjekta Rosi Braidotti² nadgradi s tem, da ga vpne v dimenzije časa in prostora. Obe teoretičarki sicer zagovarjata fluidni značaj sodobnih identitet, s to razliko, da subjekt, ki ga predpostavlja Susan Stanford Friedman (1998), v sebi skriva materialno realnost in neovrgljivo politično nujnost. Omenjeni teoremi so uporabni za proučevanje poetike Milene Merlak Detela, saj njen lirski subjekt predstavlja fluidno entiteto, ki stremi k univerzalnosti ter se odmika od vezanosti in omejenosti z nacionalno, etnično in kulturno pripadnostjo, mestoma pa njena poetika deluje tudi kot neke vrste hibrid, fuzija dveh geografskih, narodnih in kulturnih imaginarijev, ki sta avtorico osebno zaznamovala.

Koncepti Rosi Braidotti, njene nomadske vizije subjekta, ter koncepti Susan Stanford Friedman in njenega t. i. lokacijskega feminizma bodo povezani s teoretičnimi podmenami kulturnih študij in migracijskih teorij. Slednje bodo vključene predvsem zaradi sorodnega pojmovanja identitet kot v navedenih feminističnih diskurzih in zaradi pomembne povezave, ki jo teorije migracij izpostavljajo, med izkušnjo migracije in odklonom od konvencionalnih konstruktov, vezanih na koncepte meja, narodnosti, etničnosti in kulture.

Sodobne teorije migracij poudarjajo, da izkušnja migracije pripomore k odtujitvi od tradicionalnega pojmovanja razmerij do sveta, identitet in njihove formacije. Ponuja možnost razširitve horizonta spoznanj, vedenja in hibridizacije identitet.

² Rosi Braidotti subjekt univerzalizira; tako postane neodvisen od kategorij časa in prostora.

Raziskovalec migracij Dirk Hoerder opozarja, da je treba spremeniti klišejska razmerja do fenomena migracij in migrantov. Slednji so namreč prevečkrat obravnavani kot »izkoreninjeni«, zanemarjajoč njihove kulturne specifičnosti, strategije fleksibilnih prilagoditev in dejstvo, da prihajajo v novo okolje s svojstvenimi pogledi na svet, različnimi vrednotami in merili (Hoerder 2002). Njihove identitete so specifične, spremenljive ter nikakor ne omejene na tradicionalne in stereotipne redukcije in predstave.

Tudi koncepta transnacionalizma in transkulturalizma sta tesno povezana z migracijami. Začela sta se namreč razvijati ob koncu 19. stoletja, ko je prišlo do množičnih migracij vzhodno- in južноеvropskega prebivalstva v Združene države Amerike. Vzporedno s tem se je pojavila potreba po odmiku od evropskega nacionalizma 19. stoletja (Bradatan, Popan, Melton 2010). Pojma transnacionalnost in transkulturalnost lahko razumemo kot možnost čezmejnih povezav in komunikacije, hkratne identifikacije z različnimi družbenimi vlogami ter vključevanje v dva ali več nacionalnih in kulturnih imaginarijev. Pojma predstavljata fleksibilno socialno vlogo, ki je nastala kot ponotranjenje pravil in določil različnih socialnih kontekstov ter enakovrednega vključevanja vanje (Bradatan, R. Melton 2010). Spodbujata razvoj kritične zavesti, kulturne reprodukcije, političnega udejstvovanja, rekonstrukcijo prostorskih dimenzij in lokacij. Zanimanje za njuno proučevanje je v zadnjih dveh desetletjih strmo naraslo, predvsem v družboslovju (Vertovec 2009). Namen pričujoče raziskave je razširiti presečišča teoretičnih konceptov feministične teorije, kulturnih študij in migracijskih teorij tudi na področje literarnih ved, posebej na proučevanje in vrednotenje migrantske književnosti. Pričujoči prispevek želi književnost migrantke slovenskega rodu Milene Merlak Detela predstaviti kot pomemben dejavnik simbolne in kulturne izmenjave, kot polje, kjer se zrcalijo specifične identitete, in kot potrebo po priznavanju vloge te literature pri rahljanju konstruktov, vezanih na koncepte identitet, meja, nacionalnosti, etničnosti in kulture.

Analiza

Milena Merlak Detela se v svojem pesniškem svetu izrazno in psihološko dviga nad ustaljene in tradicionalno determinirane vloge. Njen lirski subjekt predstavlja fluidno entiteto, ki se nahaja v tranzitnem svetu sodobne stvarnosti, zaznamovane z globalizacijo in modernizacijo. Kot tak nima sidrišča, njegova identiteta je v nenehnem procesu izgradnje, enopomensko neopredeljiva, kompleksna in celo paradoksalna, je entiteta »na poti«. Ta nestabilni položaj mu odpira širši spekter možnih pogledov in soočenj z življenjem ter njegovimi mnogoterimi izkušnjami, spodbuja njegovo kreativnost in kompleksnost, v tem položaju se lahko izraža, svobodno biva in ustvarja.

Poetika Milene Merlak Detela vključuje ključne prelomnice, ki so zaznamovale avtoričino življenjsko pot. Za pričujočo analizo sta posebej pomenljivi izkušnja vojne in predvsem migracije. Ti izkušnji imata v obravnavanem opusu jasen vpliv pri nekonvencionalnem pojmovanju preteklosti, tradicije, doma, jezika, meja, nacionalnih,

etničnih in kulturnih konstruktov. V te zelo intimne izkušnje avtorica vtke posredno kritiko in nesmiselnost boja za nacionalne meje, njihovo obrambo ter determiniranost človeka in njegovega dojemanja sveta z mejami in družbenimi konstrukti.

Na ravni izbire motivov (nekaterim lahko pripišemo tudi simbolično moč) je poetika Milene Merlak Detela jasen poziv po sprejemanju nestalnosti, po prelomu s pasivnostjo, okostenelostjo ter rigidno determiniranostjo z normami in določili. Stremi k želji po zavedanju pripadnosti kolektivu, iskanju skupnih, univerzalnih značilnosti, ki bi človeštvo združevale. V obravnavani poetiki lahko najdemo motive vetra, puščavnika, popotnika, brodolomca in bastarda, izobčencev in zaznamovanih. Simbolizirajo entiteto, zaznamovano z dinamično in fluidno naravo. Odmik od obstoječih in togih vzorcev ponazarja tudi pojavljanje motivov apokalipse in demonstracij, ki napovedujeta radikalen preobrat ter potrebo po spremembi obstoječih norm.

Literarni izraz in lirski subjekt Milene Merlak Detela nista enopomenska. Odpirata prostor številnim interpretacijam, zaznamovana sta s paradoksalno igro prepletanja teme in luči, s simboličnim bojem med dobrim in zlim, pozitivno in negativno naravnanoostjo. Lirski subjekt je utelešenje kompleksnosti in paradoksalnosti življenja. Njegovo razpoloženje pogosto niha; tako mestoma obupuje nad življenjem, hkrati pa si z vsem bitjem prizadeva za osvoboditev iz malodušja, obupa in slepote, hrepeni po luči in razsvetljenju ter poziva k aktivnemu udejstvovanju zoper rigidnost in omejenost.

Lirski subjekt je aktivna entiteta, popotnik, migrant in nomad, ki išče smisel lastnega bivanja in bitja, pri tem pa spreobrača tradicionalne vzorce in determinizme. Pri svojem odkrivanju se predaja različnim antagonističnim in paradoksalnim odtenkom življenja. Neumorno išče bistvo pojavov in odnosov, ki ga obdajajo in s katerimi se sooča. Pri svojem iskanju se pogloblja predvsem v lastno identiteto in podzavest. Mestoma sta nenehno iskanje odgovorov in želja po izkustvu različnih, mnogovrstnih odtenkov življenja in bivanja izjemno izčrpavajoča in ne nudita zadovoljivih rezultatov. Pogosto le krepi bivanjsko zmedo lirskega subjekta. Prav tako so razkritja velikokrat zastrašujoča. Kljub temu lirski subjekt v svojem iskanju vztraja, tudi v negotovosti, bolečini in strahu. V svojem kompleksnem in nikdar zadovoljivem položaju se ves čas nahaja na robu, na meji, v diaspori, kjer se končuje znano in odpira negotovost ter (predvsem) čar neznanega. Prostor, kjer se nahaja lirski subjekt, je namreč fluidni prostor tranzicije, mejni prostor, ki odpira možnost ustvarjalni domišljiji. Na svojem nomadskem potovanju pogosto prečka meje možnega in tradicionalnega, posega v smer imaginarnega in subverzivnega. V svetu, ki ga strukturira v svojih vizijah, meja ni ali pa so te zabrisane, prav tako ločnice med realnim in imaginarnim polom, ki se posledično stopita v eno. V tem svetu vladajo drugačni, človeški zakoni, ki temeljijo na morali.

Umetniško ustvarjanje Milene Merlak Detela poleg prehajanja in brisanja meja med realnim in imaginarnim polom zaznamujejo še izstopi iz individualizirane pozicije izjavljanja, razosebljanje ter celo metaforično prehajanje v druge oblike žive in nežive materije. Fluidna in preobražajoča pozicija lirskega subjekta, neskončno prepletanje in presnavljanje ter odtujenost od ustaljenih vzorcev dajejo njeni liriki

posebno kompleksen značaj, lirskemu subjektu pa superioren položaj in perspektivo. Tako lirski subjekt izpostavi svojo življenjsko vlogo in položaj, kar lahko pojmuje tudi kot temeljno vodilo poetike Milene Merlak Detela (1997: 141): **Moje kraljestvo ni od nobenega sveta.** / Bivam kot bitje med bitji, / kot stvar med stvarmi, / sem prej ko slej njihov del: / zdaj sem krhek okrast kamen, / zdaj rumeno cveteča zel. Lirski subjekt si ničesar ne prilašča ali jemlje, hierarhije moči ne priznava. Ničemur ne želi gospodovati, živi lastno življenje v vsej kompleksnosti in polnosti, brez potrebe, da bi pri tem posedoval, omejeval ali ogrožal življenje drugega, človeka ali narave. Milena Merlak Detela odpira nove, subverzivne poglede na razumevanje narave. Analizirana poetika ne ruši rigidnosti zgolj na ravni razumevanja konceptov nacionalnosti, etničnosti in kulture (privilegiranost nekaterih in manjvrednost drugih), temveč se dotika tudi ekološke motivike in kritike antropocentrizma. S tem se odmika od dualnih opozicij (jaz in drugi) ter miselnosti, da si človek lahko podreja naravo, da je ta manjvredna, človekov »drugi«. Poudarjena je človekova primarna povezanost z naravo. Odtujitev in nasilna podreditev narave pomenita fizični in moralni propad civilizacije. Tudi modernizacija in napredek sta prikazana negativno, kot ključna dejavnika, ki človeka odtujujeta od narave in s tem tudi od lastne človečnosti. Lirski subjekt išče izhod iz takšne stvarnosti, ta pa se pogosto kaže kot možen zgolj v prehajanju v druge oblike življenja in slikanju imaginarnih svetov. Napoveduje preobrazbo v druge oblike bivanja, kjer bo človek v prvi vrsti priznaval lastno kompleksnost in paradoksalnost, kajti samo tako bo lahko te lastnosti sprejemal in spoštoval tudi v svetu, ki ga obdaja, očaran nad neskončnimi možnostmi in spremenljivostjo.

Poetika Milene Merlak Detela vsebuje številne, raznovrstne in (predvsem) paradoksalne odtenke življenja, jih prepleta in zapleta. Lirski subjekt ob soočenju z različnimi življenjskimi preizkušnjami obupano klone, ponovno vstaja in se vnovič podaja v boj z življenjem v vsej njegovi nestalnosti ter številnih pomenih in smislih. Tak subjekt problematizira človeško identiteto v nenehnem procesu izgradnje, kot tak nima pravega sidrišča, menja perspektive in se predaja nestalnemu toku življenja. Okoliščine in kraji, s katerimi se sooča, ga oblikujejo in preoblikujejo, saj živi v tranzitnem svetu, kjer se tudi sama narava stvarnosti glede na perspektivo spreminja in velikokrat celo antagonistično obrača svoje lice. Tako nakazuje minljivost vseh kategorij, ki jih človeštvo obravnava kot samoumevne in normativne. Napoveduje konec sveta, morda le sveta, ki ga (na videz) poznamo, in prehod v višje, bolj dovršene oblike bivanja.

Navezava na migrantsko izkušnjo se v opusu Milene Merlak Detela najbolj izrazito kaže v odnosu lirskega subjekta do preteklosti in sodobnosti. Preteklost ni klišejsko zaznamovana z občutki izkoreninjenosti, ki tradicionalno spremljajo migrante. Čas pred migracijo ni slikan idilično, prav tako sedanjost ni zaznamovana s hrepenenjem, občutkom izkoreninjenosti in nikdar doseženo pomiritvijo. Lirski subjekt se odmika od polarnega in nezdružljivega značaja med preteklostjo in sedanjostjo ter občutkov, vezanih na čas pred migracijo in po njej. Svoja doživljanja umetniško preoblikuje in preslika na višjo raven. Izkušnja migracije mu omogoča uvid, nudi kompleksnejši pogled na stvarnost in človeško življenje ter razvija njegovo kritično zavest.

Nestabilno, klišejsko »izkoreninjeno« stanje lirskega subjekta je pojmovano kot pozitivno, hkrati pa tak položaj ne nudi pomiritve, vprašanj ne razrešuje, temveč jih zgolj odpira, krepi zmedo in radikalizira izgubo sidrišča, vendar lirski subjekt tak položaj privlači, saj mu nudi jasnejši, kompleksnejši in s tem stvarnejši pogled na življenje. Pri predajanju igri paradoksa in nestalnosti lahko resnično zaživi.

V svoji poetiki se Milena Merlak Detela odmika tudi od tradicionalnega pojmovanja doma pri migrantih. Pojem iztrga izvornemu simbolnemu pomenu, mu odvzame nacionalno noto in ga predstavi v subverzivni luči. V svoji poeziji se vanj ne vrača z občutki nostalgije, davno izgubljene idile, ampak ostaja med večnimi popotniki. Misli lirskega subjekta sicer odtavajo v kraje otroštva, vendar se vanje ne vrača z občutkom hrepenenja, ne išče pomiritve in utehe v izgubljeni idili; tu vladajo le nemir, negotovost in bolečina. Tradicija in navezava na preteklost, čas pred migracijo, sta celo ključna dejavnika za občutke utesnjenosti in omejenosti lirskega subjekta, zato skuša z njima pretrgati vezi, kar zelo jasno ponazori tudi s simbolično smrtjo matere. Lirski subjekt je entiteta, ki živi v spremenljivi vihri sedanjosti, kljub temu da je ta zaznamovana z negotovostjo. Izpostavlja, da lahko preživi zgolj tako, da se oddalji in osami od rigidnih norm in ozkih določil ter strukturira lasten, četudi zgolj iluzoren svet.

Milena Merlak Detela poudarja nomadski značaj bivanja lirskega subjekta, fluidnost njegove identitete, hkrati pa je v njeni poetiki zaznati vezanost na dva nacionalna in kulturna prostora, slovenskega in nemškega – avstrijskega. Vezanost na določene geografije prostora, njihova problematika in seveda specifika pa so univerzalizirane. Avtorica v nekaterih pesmih elemente sicer črpa iz posameznih narodnih in kulturnih imaginarijev, v svoji poetiki pa jih sublimira na višjo raven, jih univerzalizira. Dotika se specifičnih dogodkov iz nacionalnih zgodovin, prikaže pa jih v tistih razsežnostih, ki so občečloveške, npr. razočaranje, smrt, stiska idr. S tem specifičnih narodnih, nacionalnih in kulturnih imaginarijev ter zgodovine ne oropa njihove ekskluzivnosti, temveč jim vrednost doda na obči ravni. Lirski subjekt tudi lastno bit pojmuje kot del univerzalne sestavljanke človeštva, od katerega ga ne ločujejo meje in narodnosti, temveč ga združuje človečnost. Književnost in lastno pesniško ustvarjanje pojmuje kot poslanstvo, kot sredstvo, ki lahko premaguje omejenost, zaslepljenost in (celo) smrt ter sega preko vseh meja.

Sklepne misli

V opusu Milene Merlak Detela lahko najdemo subverzivne pristope, ki rušijo tradicionalna in klišejska pojmovanja konceptov meja, nacionalnosti, etničnosti, kulture, sodobnih identitet in njihove formacije. V njem pride do prečkanja meja osebnega in kolektivnega, znanega in neznanega, stvarnega in možnega; mestoma prehaja celo na raven metafikcije in nadrealizma.

Lirski subjekt je v poetiki Milene Merlak Detela povzdignjen v nepredstavljive razsežnosti; je migrant, nomad, entiteta, ki se nahaja na poti in hkrati na meji, na prelomu. Ta položaj mu omogoča širšo perspektivo uvida v življenje, spremlja ga

zavest o izjemno kompleksni, paradoksalni, fluidni, spreminjajoči se in neomejeni naravi bivanja.

Poetika Milene Merlak Detela zahteva odprtost sprejemnika in je zaradi svoje subverzivnosti precej hermetična ter dostopna zgolj senzibilnemu bralcu, ki ga igra številnih interpretacij in paradoksov privlači. Avtoričin literarni opus in lirski subjekt sta jasen izraz teženj, ki jih je avtorica izpostavila v enem od intervjujev: »Družba prihodnosti ne bi smela biti niti matriarhat niti patriarhat, ampak 'homoarhat'« (Forstnerič Hajnšek 1990: 22). Teženj po preseganju telesne, spolne, časovne in prostorske omejenosti, enopomenskosti ter stereotipnih predstav v smer iskanja večje mere občečloveškosti in odprtosti.

Literatura

- BRADATAN, Cristina, R. MELTON, A. Popan, 2010: Trans-nationality as a fluid social identity. *Social identities* 16/2. 169–178.
- BRAIDOTTI, Rosi, 1994: *Nomadic subjects: embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. New York: Columbia University Press.
- FORSTNERIČ HAJNŠEK, Melita, 1990: Z Mileno Merlak-Detela, slovensko pesnico z Dunaja. »Bila sem medplanetarni enonožec«. *Večer* 46/174. 22.
- HOERDER, Dirk, 2002: *Cultures in contact*. Durham, London: Duke University Press.
- MERLAK DETELA, Milena, 1997: *Svet svitanja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- STANFORD FRIEDMAN, Susan, 1998: *Mappings Feminism And Cultural Geographies of Encounter*. Princeton: Princeton University Press.
- VERTOVEC, Steven, 2009: *Transnationalism*. London, New York: Routledge.